

»Mordvinische Lautlehre». Väittäjäisten tunnelma on ilmeisesti ollut sähköinen. V. 1864 syntynyt kokemäkeläinen Eemil Nestor Setälä (hakuteoksissa usein väärin »Emil Nestor S.») oli 1888 ja 1889 liikkunut lähes ympäri itämerensuomalaisen kielialueen ja Leipzigissä nuorgrammaattisen koulukunnan oppeihin syvennyttyään saanut jo 1890 valmiiksi professorinväitöskirjansa, Yhteissuomalaisen äännehistorian alkupuolen. Aivan samoin oli vuotta nuorempi mikkeliäinen Heikki Paasonen 1889 ja 1890 kiertänyt pääpiirtein mordvan kielen alueen, ja sen jälkeen hän oli kirjoittanut muistiinpanojensa pohjalta oman väitöskirjansa. Molemmat kuuluivat Suomalais-ugrilaisen Seuran lupaavimpaan jälkikasvuun; molempien oppi-isiä olivat toisaalta manalle mennyt, vanhoillisena pidetty August Ahlqvist, toisaalta parhaaseen miehuuteensa ehtinyt Arvid Genetz, jonka tietämyksen tosin senkin kuiskuteltiin jääneen jo ajasta jälkeen.

Vastaväittäjänä oli tuolloin 44-vuotias Arvid Genetz. Auditoriossa istuivat mm. Setälä (vähän vaille 29-vuotias), K. B. Wiklund (24-vuotias) ja E. A. Tunkelo (22-vuotias). Väitöksen kulusta voi hahmottaa melko tarkan kuvan niiden muistiinpanojen perusteella, jotka Tunkelo on kirjoittanut oman väitöskirjankappaleensa laitaan. Genetz teki asiantuntevia huomautuksia ja kysymyksiä ja väittelijä puolustautui; ylimääräisiksi opponenteiksi ilmaantuivat sekä Setälä että Wiklund. Virallisen vastaväittäjän ja ylimääräisten väittäjien vastarinnasta huolimatta jäi tutkimuksesta päällimmäiseksi myönteinen vaikutelma. Tunkelo on kirjoittanut väitöskirjan viimeiselle lehdelle Genetzin loppulausunnon ytimen:

Tutkimus tarkan ja tunnollisen miehen työtä. Muistutukset usein tehty kysymyksinä. Tekijä hallitsee mordvan ja sen eri murteita paremmin kuin kukaan muu. On valmistautunut laajoilla opinnoilla itsensä tiedemiesten joukkoon. On itsenäinen mutta ei

Mordvan konsonanttien punnintaa

LÁSZLÓ KERESZTES *Geschichte des mordwinischen Konsonantismus I–II*. *Studia Uralo-Altaica* 27 (teoksen I osa) ja 26 (II osa: Etymologisches Belegmaterial). Szeged 1987, 1986. 244 + 212 s.

1. 11. helmikuuta 1893 tarkastettiin Helsingin yliopistossa filosofian maisteri Heikki Paasonen 123-sivuinen väitöskirja

alenna toisten ansioita. — Olkoon voimia ja eloa työn jatkamiseen, jota on näin hyvin alettu! Alku on hyvä kehotin [kehotus?] jatkamiseen!

Ylimääräiset opponentit esittivät lausuntonsa tämän jälkeen. Tunkelon mukaan:

Erityisellä mielihyvällä oli Setälä luenut. Toivoi jokaisen yks. suom.-ugr. kielen alalta sellaisia teoksia. Kun sellaisia on, silloin tiede vasta voi ryhtyä korkeampiin tehtäviinsä.

Viklund edellisten kiitoksiin. Tämä on ulkopuolella suomenkielellä kirjoitettuja teoksia [Tunkelon muistiinpano katkeaa]

2. Neljä päivää myöhemmin Genetz alikirjoitti oman lausuntonsa, joka on tallessa Helsingin yliopiston arkistossa. Tieteenhistoriallisesti se on merkittävä ja sen huomautukset yhä varteen otettavia; voi olla aihetta antaa tälle 94 vuoden ikäiselle käsikirjoitukselle vihdoin painoasu näin valoladonnan aikakautena:

Virallisen vastaväittäjän lausunto Filosofian maisteri H. Paasosen väitöksestä, annettu Historiallis-filologiselle Sektiolle.

Oltuani t. k. 11 p:nä Sektion määräyksestä ex-officio-opponenttina Filosofian-maisteri H. Paasosen väittäjäisissä liseniaatti-arvoa varten, saan kunnian täten antaa Sektiolle lausunnon sekä tarkoitusta varten julkaistusta väitöskirjasta että sen puolustamisesta.

Väitöskirja, joka on nimeltä *Mordvinische Lautlehre* ja täyttää, lukuunottamatta lyhennysten ja kirjallisuuden luetteloa, 123 sivua, on sen pitkälisen matkan tuloksia, jonka maisteri Paasonen on Suomalais-ugrilaisen Seuran stipendiaattina tehnyt mordvan kansan alueella, ja perustuu siis pääasiallisesti omiin kokoelmiin, joista ainoastaan osa, runonäytteitä käännöksineen, on tätä ennen ilmentynyt. Niinkuin nimikin osottaa, niin esitetään tässä teoksessa mordvan eri murteiden äännesuhteet, mutta ei ainoastaan deskriptiivisesti, nykyistä

kantaa silmällä pitäen, jossa tekijällä kyllä on ollut edeltäjiä, etupäässä Ahlqvist, Wiedemann Reguly ja Budenz; vaan joka kohdassa koetetaan nykyisten olojen johdolla saada selville yhteismordvalainen kanta, jossa kielihistoriallisessa työssä tekijän on useimmiten ollut hiihdettävä ensimmäinen latu. Ja niihin vaikeuksiin nähden, jotka tienraivaajalla tässä niinkuin ainakin ovat olleet voitettavina, sopii pitää työtä sängen onnistuneena; sillä todistelu näyttää yleensä olevan sitova ja tutkimuksen tulokset luotettavia. Paikoin olen kuitenkin huomannut olevan syytä muistutuksiin, joista katson velvollisuudekseni tässä esittää tärkeimmät.

Puhuessaan sanan alussa tavattavista soinnillisista klusiileista ja spiranteista (*g, b, d; z, ž*) on tekijältä jäänyt huomaamatta, että kaikissa hänen itsensä esiintuomissa esimerkeissä (s. 10, 2^{nen} kpl., s. 11, 2^{nen} kpl., ss. 11—12) myöskin ensimmäisen ja toisen tavuun väliset konsonantit ovat soinnillisia, joka seikka siis ei saata olla merkitystä vailla, vaan on pidettävä ehtona alkukonsonanttien soinnillisiksi muuttumiselle, jos kohta tekijän kanssa katsommeikin tämän muuttumisen jonkinlaiseksi sandhi-ilmiöksi.

Erehdyttävänä pidän sitä, että tekijä (s. 11, § 13,2) nimittää alkukonsonantilta soinnillisiksi semmoiset päätteet, jotka edellisen äänteen mukaan ilmestyvät milloin soinnillisina milloin soinnittomina, esim. ablatiivin *-da, -do (-ta, -to)* sekä prolatiivin *-ga (-ka)* ja samanmuotoisen kopulatiivisen liitännäispartikkelin; tämä olisi nimittäin mahdollisesti hyväksyttävä ainoastaan siinä tapauksessa, että voitaisiin todistaa soinnillinen muoto historiallisesti alkuperäisemmäksi, joka kuitenkin on mahdotonta.

14 §:n kappaleet 3 ja 5 näyttävät olevan ristiriidassa keskenään; ei käy nim. selville, pitääkö tekijä lopulta soinnillisia (*d, z, ž*) vaiko vastaavia soinnittomia (*t, s, š*) loppukonsonantteja ensitavuuta edemmällä alkuperäisempinä.

Epäiltävänä pidän tekijän mielipidettä (s. 16, § 15,1) että alkuperäinen,

vokaalienvälinen *g* jo yhteismordvalaisena aikana oli muuttunut *v*:ksi ja *j*:ksi, se horjuvaisuus, jota monesti tavataan *v*:n ja *j*:n käyttämisessä (ks. § 29, ss. 32–33), näyttää päinvastoin viittaavan siihen että spiranttinen *g* – naapurivokaalien mukaan medio- tai prepalataalisena (: *γ* tai *ʔ*) –, joka välttämättömästi on oletettava alkuperäisen klusiilin (*g*:n) ja nykyisten spiranttien (*v*:n ja *j*:n) välittäjäksi, vielä yhteismordvan loppuaikoinakin oli olemassa, samoin kuin tekijän oletta- ma soinniton spirantti *χ*, nykyisten monenmoisten äänteiden edeltäjänä (§ 32).

Ei tarvitse tekijän mukaan (ss. 16–17, § 15,2) olettaa mitään nojautumista äännelaillisiin muotoihin, selittääksemme sitä poikkeusta että alkukonsonantti inkohatiivipäätteessä *-kadx* on vokaalinkin jäljessä pysynyt *k*:na (*g*:nä); sillä luultavammalta näyttää, että tämä pääte, samoin kuin lapin *-guotte*, on ollut erinäisenä inkohatiiviverbinä ja kadottanut itsenäisyytensä vasta sen jälkeen, kun mordvan sanankeskinen palataaliklusiili oli spirantiksi muuttunut.

Samoin on systeemipakon olettaminen semmoisten muotojen selitykseksi kuin *ved'-gēmeñ* 50 ja *kod-gēmeñ* 60 (ss. 18–19, § 15,7) nähtävästi aiheeton; osottaahan tekijä itsekin, että *g* on äännelaillinen semmoisten sanojen jäljessä kuin *vet'e*, *koto*.

C kirjaimen käyttäminen eri tavuihin kuuluvien *t*:n ja *s*:n yhteisenä merkinä, niinkuin *kuca* (lue *kut-sa*, ks. s. 20, § 17,1) on tietysti erehdyttävä.

Mordvalainen muoto *tabat'irka* (s. 24, § 20,5) ei tietysti vastaa venäjän kirjakielen muotoa *табакерка*, vaan murremuotoa *mabamurka*, joka lie- nee alkuperäisempikin (ranskalaisesta *tabatière*).

Muoto *jalda* (s. 24, § 20,6) ei liene syntynyt muodosta *jalga* vaan päin vastoin, niinkuin näkyy tsheremissiläisistä muodoista *joldaš*, *jaldaš*, jotka Budenzin mukaan ovat tshuvashin kielestä kotoisin.

Pineñ-žęčej sanan jälkiosan alkukonsonanttia ei tekijä varmaankaan (s.

25, § 23,1) olisi ruvennut selittämään syntyneeksi eräässä toisinnossa tavatavasta *g*:stä, vaan päin vastoin, jos hän olisi tullut ajatelleeksi, että sana merkitsee samaa kuin suomen »koirannännä» eli »naarannappi» ja jos hän olisi tietänyt jälkiosan löytyvän tsheremissin (ja tshuvashin) kielessä: *eize*, *eiza* »mamma».

Esimerkkinä yhteismordvalaisesta *nt*:n muuttumisesta *tt*:ksi on tekijä (s. 40, § 36,1) maininnut venäläisen *korin* sanan monikon *kofit't'* ja verbimuodon *vattada*, jolla kuitenkin, kuten hän itse seuraavassa kappaleessa huomauttaa, vieläkin on toisintomuodot *vantado* ja *vannutado*. Molemmat esimerkit ovat, niinkuin hän itse myönsikin, yhteismordvalaista aikaa myöhemmät.

Ei olisi tarvinnut (s. 53, § 48) olla epävarma siitä, onko konsonanttiyh- tymä *kr* sanassa *krandâš*, *kranč* »rabe» syntynyt metathesin kautta, jos olisi huomattu, että saman linnun nimi on tsheremissin kielessä *kurnož*, niinkuin suomessa *kaarne*.

Epähuomiosta on (s. 70, § 60,2) keskenään vaihtuvain *v*–*l* konsonant- tien alle tullut sanoja, joissa *m*–*n* ja *v*–*s* (*z*–*f*) vaihtelevat.

Samoin on (s. 71, lopussa) huo- maamattomuudesta sanottu että *i* sem- moisissa esimerkeissä kuin *kšt'ija*-n on siirretty toiseen tavuuseen, vaikka ai- noastaan *i*:n jälkeiset konsonantit ovat muuttuneet sen eteen (alk. *kišt'an*).

Sitä tekijän (ss. 77–80, § 68) esit- tää mielipidettä että keskivokaalit *i* ja *e* yleensä ovat syntyneet takavokaal- leista ja muuttuneet etuvokaaleiksi, missä horjuvaisuutta näiden kesken tavataan, ei voida yksistään mordvan kannalta todistaa; ja jos siirtyy mui- den suomalais-ugrilaisten kielten alal- le, niin tämä mielipide kumminkin muutamissa varmoissa tapauksissa huomataan ihan vääräksi. Niinpä ovat sanat *syli* ja *syön* useampien sukukiel- ten todistuksen mukaan alkujaan etu- vokaalisia, joten mordvalaisia muoto- ja *sel'*, *säl'* ja *sivan*, *sevan*, *sävän* täytyy pitää vanhempina kuin muotoja *sel'* ja *sevan*.

S. 81, § 70,1 on väärin horizontal-

lage, pro: verticallage.

»Alkujaan takavokaalisiksi affikseiksi» mainitaan (ss. 106–112, §§ 92 ja 93) semmoisia, joilla vartalon loppuäänteiden mukaan on säännöllisesti kaksi vokaalimuotoa, matala ja korkea, jota vastoin etuvokaalisiksi sanotaan (s. 112 ja seur. § 94) niitä, joiden vokaalit yleensä esiintyvät korkeina. Tämä erotus ei saata olla muuta kuin erehdyttävä, sillä sekä yhteismordvalaiselta että suomalais-ugrilaiselta kannalta katsoen täytynee pitää edellisten päätteiden *kaksimuotoisuutta* vanhimpana saavutettavissa olevana kantana.

Väitöskirjan loppuosana oleva liite, joka sisältää muutamia huomioita possessiivisuffiksien muodoista, on näennäisesti jotenkin höllässä yhteydessä mordvalaisen äänneopin kanssa ja kuuluisi tietysti oikeammin muotooppiin; kuitenkin olisi mielestäni ollut vahinko jättää tämä liite väitöskirjasta pois, sillä tekijä viepi siinä suomalais-ugrilaisen tutkimuksen hyvän kappaleen eteenpäin, m. m. esittämällä, että se *n*, joka monessa sukukielessä tavaataan varsinaisten possessiivisuffiksien edessä (esim. suomen *-n-sa'* verrattuna *-han*, *-hän* suffiksiin), oikeastaan ilmoittaa omistetun monikollisuutta samoin kuin nykyisessä vogulin kielessä, eikä omistajan monikollisuutta, niinkuin Budenz oli arvellut. —

Esitystapa on yleensä säntillistä ja selvää; paikoin ehkä hämäryyteen asti supistettua, ja toisin paikoin liian kategorillista, missä esitettävä asia kuitenkin vielä jääpi epävarmaksi.

Tekijän johdonmukaisuus siinä, että hän ei ole muuta kuin poikkeustilassa kajonnut mordvantakaisiin kielisuhteihin, on yleensä hyväksyttävä; kuitenkin olisi hän, niinkuin muutamista ylempänä olevista muistutuksista näkyy, välttänyt erehdyksiä, jos hän olisi, ennenkuin ryhtyi johtopäätöksiä tekemään, tarkastanut kumminkin tsheremissin kieltä.

Ainoastaan parissa paikassa olen kaivannut epähuomiosta poisjäänyttä viittausta johonkin ennen ilmestyneeseen teokseen; yleensä on näet tunnus-tettava, että tekijä, vaikka hän var-

moin askelin kulkee omaa tietänsä ja oikaisee edeltäjiensä esityksiä, ei halvenna, saatikka salaa näiden ansioita.

Väittäjäistilaisuus alkoi erittäin intresantilla lectio praecursorialla mordvan kielen vanhemmista, arjalaisista ja tatarilaisista lainasanoista. Tämä esitys, samoin kuin sittemmin väitöskirjan *puolustus*, joka oli kaikin puolin tyydyttävä, osotti, että tekijä oli hyvin perehtynyt sekä varsinaiseen aineeseensa että niihin tieteenhaaroihin, jotka suomalais-ugrilaiselle lingvistille ovat tärkeimpiä aputieteitä.

Loppuarvosteluna lausun sen mielipiteen, että maisteri Paasonen esittämällä mordvan kielen nykyiset ja niiden johdolla oletettavat vanhemmat äännesuhteet on suuressa määrin hyödyttänyt suomalais-ugrilaisesta kielitiedettä yleensäkin, että hän tässä on osottautunut laveatietoiseksi ja tarkaksi tutkijaksi ja että hän siis on runsaasti täyttänyt mitä liseniaattiarvoa varten spesiminantilta saattaa vaatia.

Helsingissä 15 p. Helmik. 1893

Arvid Genetz

3. Kaikkineen Paasonen tutkimus oli ihailtava suomalais-ugrilaisen kenttätöyön ja nuogrammaattisen teoreettisen ajattelun yhteinen taidon- ja voimannäyte. Se oli kuitenkin myös enemmän. Siihen sisältyi suppeassa muodossa mordvan nykymurteiden koko äännekannan kuvaus; edeltäjistään Paasonen poikkesi mm. ääntämyksen tarkassa merkinnässä, joka perustui Setälän, J. J. Mikkolan, Paasonen ja Wiklundin edellisenä syksynä luonnostelevaan suomalais-ugrilaiseen transkriptiojärjestelmään. Huvun vuoksi mainittakoon, että Setälän Yhteissuomalaisen äännehistorian tarkekirjoitus oli poikennut tästä systeemistä vielä olenaisesti ja Paasonen 1891 julkaisemien mordvalaisten kielennäytteidenkin kirjoitustapa eräissä kohdin; Setälä toi uuden järjestelmän käyttöön varsinaisesti vasta

Finnisch-ugrische Forschungenin 1. nidokseen 1901 painattamassaan suomalais-ugrilaista transkriptiota koskevassa ohjelmakirjoituksessa. Siinä hän nimenomaan tähdensi, ettei hän lopullista ehdotusta valmistellessaan ollut päässyt neuvottelemaan alkuperäisen ehdotuksen tekijöiden kanssa. Miten ehdotus poikkeaa aiemmasta ehdotuksesta (tai ainakin Paasosen toteuttamasta sovelluksesta), sitä Setälä ei mainitse, mutta pari seikkaa pistää helposti silmään. Setälä samoin kuin jo Wichmann udmurtin kielenäytteissään 1893 käyttää dentaali-affrikaatan merkkeinä kahden konsonantinmerkin yhtymiä *ts*, *tš* (edellä mahdollinen tavunrajan merkki: vatj. *me(tšässä)*), ja *j*:n merkkinä Setälällä taas on sama *j*, jonka hän merkitsee myös suomen *i*-loppuisten diftongien jälkikomponentiksi.

Setälä oli hyvin selvillä siitä, että valankin fonologiset näkökohdat olivat tärkeitä ja puhtaasti foneettisten erojen merkitseminen tarpeetonta (ks. FUF 1 s. 32–33). Niin vaikeaa tätä periaatetta kuitenkin oli noudattaa, että hän esim. noissa kohden lankesi kirjoitustapaan, jonka fonologista tarkoituksenmukaisuutta voi epäillä. Myöhemmin, 1930-luvulta lähtien, *j* onkin esim. itämerensuomen merkinnässä palautettu *j*:ksi; lopulta myös *ts*, *tš* on fennougristiikan eri haaroissa vaihdettu yleisesti takaisin *c*:ksi, *č*:ksi, ks. viimeksi SUSA 75 s. 41. Kunnia fonologisesta näkökulmasta kuuluu paljolti Paasoselle, joka ensimmäiseksi sovelsi sekä *c*-, *č*- että *j*-merkin-tää johdonmukaisesti. Paasosen kirjoitustapa on muutenkin sillä lailla sopivasti yksinkertaistettua ja selkeytettyä, että hänet voi katsoa fonologian suomalaiseksi uranuurtajaksi. Fonologinen katsomus ilmenee hänen väitöskirjassaan ilmi lausuttunakin; heti foneettisessa johdannossa hän luonnehtii esim. yhdellä ja aina samalla kirjaimella merkitsemänsä *k*:n variantteja tavalla, joka osoittaa fonologian tajua. Tämän rinnalla merkitsee vähän se, ettei hän käyttä-

nyt sellaisia lopulta melko hämääriä ja monenlaiseen dogmaattisuuteen johtaneita termejä kuin foneemi tai kombinatorinen variantti (eli allofoni, joka termi on amerikkalaisesta strukturalismista peräisin).

Paasosen tutkimus rakentui mordvan eri murteiden äännevaihteluille, jotka hän johti rekonstruoimastaan muinaismordvasta; osaksi hän rakensi suoraan muinaismordvan rekonstruktioille, milloin sen kanta näytti epäämättömältä. Äännevaihtelutyypit on taitavasti esitetty, kommentaarit ovat nasevan niukka- ja, ja usein Paasonen jättää esityksen sen varaan, että »runsas, luotettava ja hyvin järjestetty aines itse puhuu puolestaan»: Paavo Ravilan luonnehtima hyvä historiallisen ja synkronisenkin kieliopin esittämistapa. Lukijan on tosin toisinaan hiukan vaikea seurata mukana, kun tekijä ei havainnollista esim. kartoin aineistonsa murremaantiedettä, jonka on hänelle itselleen täytynyt olla selvä asia.

Genetzin kokonaisarvio tuntuu yhä nykyään osuvalta; Paasonen oli päässyt kestäviin tuloksiin. Tutkimuksen edistyessä on uuden vastaavanlaisen monografian tarve toisaalta käynyt yhä tuntuammaksi. Muistiinpanoja mordvan kielestä, sen sanastosta, kieliopista ja samalla sen äännerakenteesta kartutti runsaasti Paasonen itse uusilla tutkimusmatkoillaan, joiden tuloksia on tullut julki sekä kerääjän että muiden julkaisemina. Kartutukseen ovat osallistuneet monet muutkin tutkijat, joukossa myös lukuisia syntyperäisiä mordvalaisia. Varsinkin vokaaliston alalta on julkaistu uusia tutkimuksia, joissa mordvan äännekehitys on suhteutettu myös itämerensuomen, lapin, marin ja muiden sukukielten äännekantaan. Tämän tutkimuslinjan pani alulle jo Genetz, ja sitä ovat jatkaneet mm. Ravila (1920-luvun lopusta lähtien) ja Erkki Itkonen (1940-luvulta lähtien).

Myös mordvan vokaaliston suhde venäjän äänteistöön on tullut samalla puheeksi (mm. Trubetzkoy 1932, Stipa

1952–53, Ravila 1973). Yhä uusia ratkaisemattomia pulmia on samalla ilmennyt; tieteen ns. »kanta» ei ole koskaan lopullinen sulkeinen kokonaisuus. Vähemmälle on ainakin painetussa kirjallisuudessa jäänyt mordvan konsonantiston käsittely (mm. Ravila, Erkki Itkonen, Hallap). Keresztesin uusi kokoomaesitys ei ole enää pelkkä ajantasaisen tiedon kompendi; siksi runsaasti ratkotavaa on löytynyt Paasosen perustyön jälkeen, kun ilmoille on tullut uusia aineksia, uusia fennougristiikankin näkökulmasta juontuvia pulmia ja uusia metodisia virtauksia.

4. Keresztesin kirja poikkeaa Paasosen esityksestä useassa suhteessa. Paasonen siis johti mordvan äännesuhteet olettamastaan muinaismordvasta, ja sen hän oli rekonstruoinut tuntemiensa mordvan murteiden perusteella; aineistonsa etäsu-kukieliseen taustaan hän ei puuttunut, toisin kuin Yhteissuomalaisessa äännehistoriassaan Setälä, joka juuri sm.-ugr. vertailuaineuksen ja vanhojen lainasanojen avulla loi kuvan olettamansa yhteissuomen (= myöhäiskantasuomen) takaisista kantasuomen äänne- ja äännehistoriasta. Mordvan murremaantiedettä Paasonen ei käsitellyt kovin selväsanaisesti, ja mordvan ja sen sukukielten yhteinen historiallinen kielimaantiede jäi häneltä huomiotta. Tämä on ymmärrettävää jos sen vuoksi, että etäkielten edustus tunnettiin tuolloin puutteellisesti; yhtä ja toista tosin olisi jo tuonaikaisista lähteistä ollut saatavissa, ja Genetzin huomautus esim. marin suhteiden huomiotta jättämisestä tuntuu aiheelliselta. Äännesysteemikokonaisuuksien huomioonotto on Paasosen teoksessa kauniisti alullaan, mutta kehittämisen varaa siihen on selvästi jäänyt; vaikkapa klusiilien ja spiranttien kehityksen vastaavuuksia ja vuorovaikutussuhteita Paasonen ei näytä ehtineen pohtia loppuun saakka. Kaikissa näissä kohdin Keresztes on edennyt hyvän matkaa Paasosen väitöskirjasta.

Mordvan sisäistä kehitystä selvittäes-

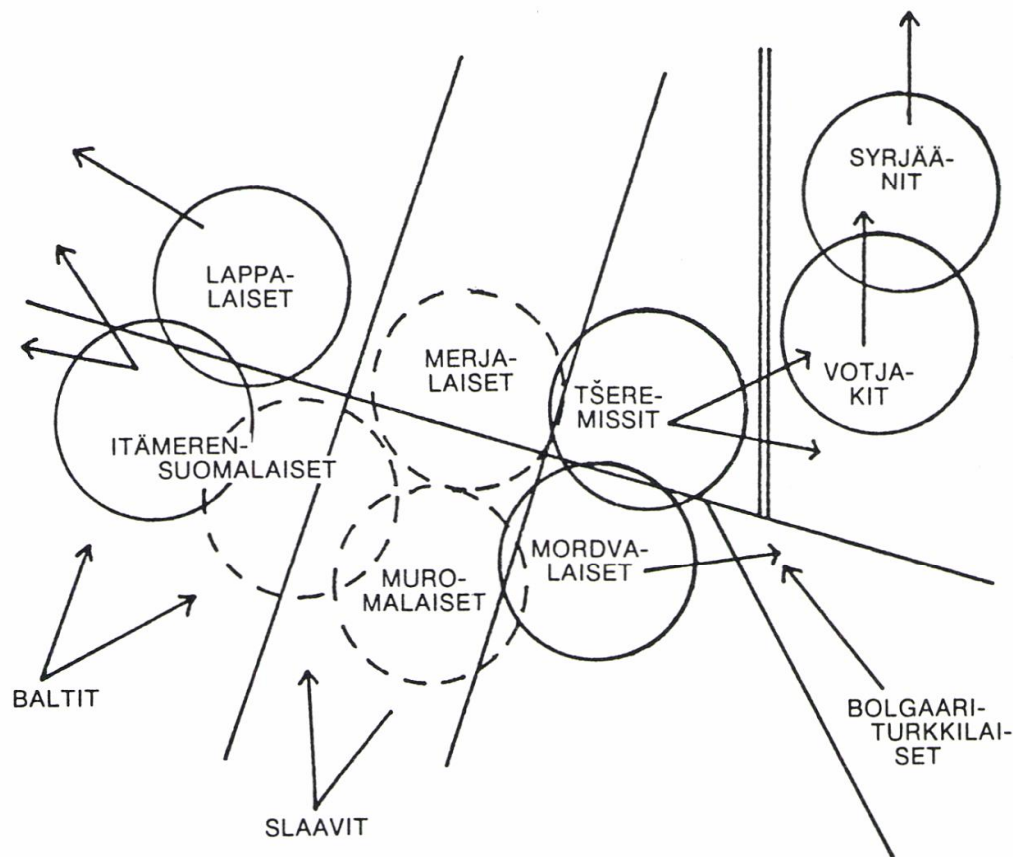
sään Keresztes nojautuu nimenomaan sellaisiin mordvan sanoihin, joilla on vastineita sukukielissä — itämerensuomessa, lapissa, marissa, udmurtissa tai komissa, usein kahdessa tai useammassa näistä — tai jotka voidaan osoittaa vanhoiksi lainoiksi. Tämä on vaatinut etymologisen kirjallisuuden tarkkaa seulontaa, mutta niinpä tulos on sitä komeampi: teoksen II osana ja samalla I osan äännehistoriallisten pohdintojen pohjana on melkoinen mordvan etymologinen sanakirja, yht. 557 sanaa sukukielisine vastineineen. Kunkin sana-artikkelin yhteydessä Keresztes vielä esittää sm.-perm. rekonstruktion, ja rekonstruktioita seuraa viittaukset tärkeimpään etymologiseen kirjallisuuteen. Työ on laatutyötä ja tarketyötä, ja sen arvoa kohottaa erityisesti se, että Keresztes tuskiaan säästämättä on poiminut tähänastisista sanakirja- ja muista lähteistä — murremurteelta myös Paasosen aineksiin pohjautuvan mordvan kokoomasanakirjan käsikirjoituksesta — kaiken keskeisen kulloistakin mordvan sanaa valaisevan aineiston. Tällaisen työn arvon ymmärtää vain se, joka on joutunut sokkosilla hapuilemaan nyt jo runsaan kirjallisuuden seassa ja etsimään sieltä johtolankoja milloin minkin mordvan sanan historiaan. Etsijän käytettävissä on tietysti ollut Paasosen *Mordwinische Chrestomathie* ja kaksi viime aikoina ilmestynyttä suppeaa omakielistä mordvan etymologista sanakirjaakin, mutta Keresztes menee olennaisesti pitemmälle. Aineiston suunnattomuus ehkä on vaikuttanut sen, ettei hän luetteloonsa ole ottanut mordvan sanojen vastineita kaukaisemmista sukukielistä (ugrista ja samojedista) vaan on niiden osalta tyytynyt kirjallisuusviittauksiin. Onkohan tällöin jäänyt kokonaan huomiotta sellaisia mordvan sanoja, joille toistaiseksi on esitetty vastine vain ugrista tai samojedista? Mahdollinen laiminlyönti ei ole suuri, eikä kovin raskauttavaksi voi sanoa sitäkään puutetta, että muutama uskottavan tuntuisen mordvan sanojen etymologia on

teoksessa jäänyt mainitsematta. Muutama sattumalta huomaamani tapaus: *ki* 'tie' ~ lpL *kiedja* 'ahkion tai suksien jälki, pieni jälki lumessa', I *kieija* 'jalanjäljet', Ko *kieijə* 'jälki (ihmisen, eläimen, Paatsj. myös: ahkion, reen, maassa tai lumessa)'; mordE *murdams*, mordM *mârda.ms* 'kääntyä, palata' ~ sm. *murtaa*, lp. *mor'det* 'nakata jk selälleen tai alas maahan'; mordE *šopoms*, M *šopâms* 'kätkeä, salata' ~ sm. *soppi*; mordE *turo* 'suunnilleen, verran' (*komoroñ turo* 'kourallinen') ~ lp. *doar've* 'verran' (Erkki Itkonen, Tractata Altaica s. 291–299); mord. *šand'ams* 'raivata (metsää); sukia, harjata' ~ lp. *suod'dât* 'karsia, raivata (metsää); leikata yms.:'; mord. *sud'ams* 'valua, juosta' ~ lp. *suod'dât* 'läpäistä, virrata (suhisten) läpi (ilma)' (sama, FUF 39 s. 52).

Samoin kuin sanakirjassaan Keresztes myös itse teoksessaan perustaa äännehistoriallisen juontelunsa ensi sijassa muinaismordvaan, jonka hän rekonstruoi ersän ja mokšan eri nykymurteiden perusteella. Kantakielen rekontruoinnissa on aina eksytyksensä, eikä Kereszteskään ole niitä kokonaan välttänyt; jää epäselväksi, onko jollain hetkellä tosiaan ollut sellaista yhtenäistä kantakieltä, jossa vaikkapa ensi tavun alussa on ollut *k* ja ensi tavussa *a* kaikkien nykymurteiden tapaan, ensi ja toisen tavun rajalla vokaalien välissä *y* kuten nykyään enää ersäläisissä Atratin ja Nižne Pjanan murteissa ja samanaikaisesti sanan alussa *č* (kuten nykyään varsinkin sanansäisen *č*:n edellä ersässä, vrt. E murt. ja sanoittain *š*, M *š*). Järjestelmä toimii epäselvyyksineenkin silti yhtä hyvin kuin esim. rekonstruoitu myöhäiskantasuomi. Aivan samassa mielessä — operationaalina tasona — toimii tyydyttävästi Keresztesin oletama suomalais-permiläinen kantakieli. Oudompi on hänen välivaiheeksi olettamansa »kantamordva», jonka hän tutkimuksensa alkupuolella koettaa jopa iätä. Millä perustein sen tunto-merkit on valittu, jää epäselväksi; keskeisenä tuntomerkinä näyttää olleen

esim. sellainen rekonstruoitu välivaihe kuin ensi tavun *o*:n ja *e*:n oletettu piteneminen ja sen jälkeinen ummistuminen toisen tavun väljän vokaalin edellä. Siten Keresztes rekonstruoi esim. *pižə* < **pizə* < (kantamordvan) **pizə* < (esimordvan) **pēzə* < *sm.-perm. *pesä*. Kehitysketju sinänsä on perusteltavissa, mutta voidaanko sen vaiheet kiintää määrätasoihin: onko oletettavissa, että esim. toisen tavun vokaalina on ollut redusoitunut *ə* ennen kuin **i* on lyhentyntä ja *ä* ennen kuin **ē* > **i*? Entä voidaanko *s*:n soinnillistuminen luotettavasti iätä verrattuna vokaaliston muutoksiin? Suhteellisen ikäyksen mittapuut tuntuvat tämmöisissä tapauksissa puuttuvan, eikä Keresztes niitä huomatakseni koetakaan esittä.

Yllättävältä puutteelta voi tuntua se, että Keresztes ei käytä mordvan äännehistoriassaan sanastoainesta, joka rajoittuu pelkästään mordvaan. Tarkemmin katsottuna ilmenee, että puute on näennäinen. Keskeisen tällaisen sanaston on Paasonen äännehistoriassaan esittänyt, ja sen tarkka täydentely olisi ollut kelle tahansa ylivoimaista. Käytännössä Keresztes tuntuu melko hyvin selviytyneen silläkin aineistolla, jonka sukukieliset vastineet tai lainalähteet tunnetaan; nähtävästi hän on tarkistanut päätelmänsä myös Paasonen teokseen sisältyvän tarkemman aineiston avulla. Mordvan murremaantiede — myös ersän ja mokšan välisten siirtymä- ja sekamurteiden kanta — saa häneltä asiaankuuluvan huomion; kirjaan liittyy myös murrekartta. Paasoselta käsittelemättä jääneet laajemmat kielimaantieteelliset yhteydet saavat ajantasaista lisävalaisua. Viime aikoina yleistyneeseen ja ilmeisen oikeasuuntaiseen tapaan Keresztes katsoo, että mordva on melko myöhään eristynyt omaksi kielekseen laajassa yhtenäisessä suomalais-volgalaisessa kieliryppäessä, johon ovat kuuluneet lännestä itään edeten lapin, merjan ja marin edeltäjät pohjoisessa ja vastaavasti varsinaisitämerensuomen, itä-itämerensuomen, muroman

Keresztesin näkemys suomalais-volgalaisten muinaiskansojen ja -kielten suhteista.

ja mordvan edeltäjät etelämpänä.

Kaikkine oletuksenvaraisuuksineenkin Keresztesin luoma asetelma on niin osuva, että se on syytä lainata Virittäjään (ks. oheista kuvaa). Missä järjestyksessä kielet sitten ovat eriytyneet, on oma kysymyksensä. Ensimmäinen jakautuminen on tapahtunut Keresztesin mukaan jo silloin kun balttilaiset lainasivat tunkeutuivat »kantakielen» läntisimpiin murteisiin (totunnaisen käsityksen mukaan kai siis lähinnä itämerensuomeen, vähemmässä määrin lappiin), ks. s. 34. Pohjoiseen leviävä venäläinen asutus sitten katkaisi itämerensuomalaisen ja volgan-suomalaisen yhteyden, ja samalla mordvalaiset jälleen tulivat lähempiin kosketuksiin itäisten naapuriensa (tarkoitaneeko mareja vai permejäkin?) kanssa, ks. s. 7. Keresztesin tuntuu olevan oikeilla jäljillä. Edemmäs auttaisi nähtävästi

suurisuuntainen kielimaantieteellinen itämerensuomen, lapin, mordvan, marin ja permin sanavarojen ja kielipiillisen rakenteen vertailu. Tilastolliset menetelmät tuntuisivat silloin tarjoavan yhtä ja toista apua, kunhan lisäksi otetaan terve järki, tähänastinen kielihistoriallinen tieto, metodinen historioiva päättely ja kielenulkoiset tosiot. Tämätapaista työstä kokonaisvertailua ei fennougristiikassa ole toistaiseksi harrastettu. Keresztesin etymologinen sanasto antaisi sille hyviä lähtökohtia.

Mainitsin siitä, että äännesysteemi-kokonaisuuksien huomioonotto on Paasosen väitöskirjassa hyvällä alulla. Tätkin kannalta Keresztesin väitöskirja merkitsee edistystä. Fonologinen näkökulma on siinä selkeytynyt siinä määrin kuin mahdollista; lopultahan tulee vastaan tilanne, jossa foneemin ja allofonin

määritelmänomainen raja hämärtyy. Hämmäksi sen tekee usein jo fonotaksin mukaantulo. Keresztes hallitsee sekä klassisen foneemiteorian että siihen aikoinaan kytketyn kombinaatio-opin ilmeisen hyvin ja soveltaa sitä taitavasti ja maltikkaasti. Ja hän avartaa paitsi syntagmaattista myös paradigmaattista näkökulmaa. Siten esimerkiksi klusiilien, spiranttien ja puolivokaalien mutkikkaat kehitysvaiheet porrastuvat hahmokkaaksi diakroniseksi kehikoksi, jommoiseen kielentutkimuksessa monet ovat kurottaneet mutta harvat kunnolla yltäneet. Tutkimuksen peritavoitteena tuollaisia hahmotelmia kuitenkin sopinee jatkuvasti pitää.

Paasosen väitöskirjasta on kulunut viittä vuotta vaille vuosisata. Sen arvo ei ole siinä ajassa vähäistäkään pienentynyt; vasta nyt ymmärrämme sen arvon pohjaa luovana teoksena, jonka varaan Kereszteskin on voinut rakentaa. Hänen omaa rakennelmaansa tuskin liioin joudutaan perin pohjin purkamaan; se on ja pysyy, ja sen varassa voi toivottavasti myös vertyvän mordvan vetreä harrastajajoukko edelleen jatkaa rakennustyötään.

Huomio kiintyy lopuksi siihen, että Keresztesin arvokas teos ei ole saanut ansaitsemaansa painoasua. Se on painettu sanomalehtipaperia muistuttavalle huokoiselle paperille valokuvaamalla konekirjoitteesta, joka formaatista päätellen on tarkoitettu ladonnan pohjaksi, ei lopulliseksi ladelmaksi. Kirjan selässä ei ole tekijän eikä teoksen nimeä.

TERHO ITKONEN